

A sziget nem elég magas

A vihar Kaposváron

Jan Kott zseniális elemzése nélkül manapság elképzelhetetlen a modern Shakespeare-játszás, de azért nem minden Jan Kott, ami Shakespeare. Néhány nagy tanulmányának egyes alapgondolatai akár száz, százötven évvel ezelőtt is megpendülhettek – csak éppen volt idő elfeledni vagy nem összegezni őket. A nevezetes búcsú(?)-darabot, *A vihart* nézve idehaza sincs mit szégyenkezünk. Babits Mihály 1916-os fordításának „csillámszövetében” sem tündéri, de – részben a kortól is diktáltan – inkább lidérces volt a szigetképzet, sziget-gondolat, mely a költőt magát is végigkísérte poétai hajósútján. Az 1922-es *Régen elzengtek Sappho napjai* meghirdeti ugyan még a „Légy sziget...” programját, bár tudja „az értő agy s zenés szív nem beszél” keservét (s innen csupán egy lépés a varázspálcáját kettétörő, bűvös könyvét a tengerbe hajító Prospero fölismerése, búcsúzván a muzsikáló szigettől: hogy értő agy s zenés szív *többé* nem beszél). Az 1924-ben írt *A sziget nem elég magas* címmel is vall a csalódottságról, fájdalomról, s az alábbi szavak Shakespeare szomorú-bölcs mágusának epilógját is tehetnék: „... Az emlék fennmarad, állván / tűnt szigetünk tetején, mint kincses zátony a süllyedt / Atlantisz vizein, s tán száz ily zátonyon épül / majd az új és szebb Atlantisz. Hiszem ezt. De az arcom mégse / vidám. Ne okolj! A vidámság ünnepeket illet, / lombokat és madarat s kivirágzott kertet. Az *Ember* / ünnepe távol még. Ki pihenhet célja előtt? S hány / megfeszülés kell még a jövő Atlantiszig! Én sem / nyughatom / óh, babonás szív! / öröm közt bár! A jelen kincs / mint a jó levegő, nem elég soha! Többet, örökké / többet, amíg élünk! A sziget nem elég magas...” Prosperónak is lenne oka ünnepre, öröme. Királyságát visszanyeri, a bűnösöket megleckézteti, leánya az eljegyzését üli. S mégis, ha nyughatik, csak azzal nyughatik ő, hogy „... Milánómba / Vonulok, ott már minden harmadik / Gondolatom sírom lesz.”

A Babits-kötet, amelyből a két idézett

vers való, a *Sziget és tenger* (1925) a sziget-metaphora – a szigeteszemény és a szigetcsőd – leghatékonyabb megszólalása a világháború utáni esztendőkkben, egészen 1935-ig, amikor Kerényi Károly és köre szellemtörténeti fundamentumon építkezve, az antikvitás és a vallás kérdéseinek időszerűsítésével publikálni kezdte a háromkötetes *Sziget-sorozat*ot. Az már másfelé vitt, de Babits és *A vihar*-fordítás szeles közelében még legalább két olyan költemény keletkezett, amelyek a színjáték mai értelmezésében is segíthetnek. Így a jó Tóth Árpád Babits-vigasztaló ünnepi strófái, a *Prospero szigetén* – 1921-ben –, mely „enyhes csodatáj”-nak látja a művészi kivonulást vele a darab szigetét, megelőlegezve – akaratlanul persze – a ma korszerűtlennek érzett, illúziókba menekítő fölfogást. A fiatal Szabó Lőrinc viszont ekként lázadt az 1923-as *Kalibán*-kötet nyitó versében (Babits-Prosperóval szemben némiképp maga is Caliban): „... szeretet / és jog, s aki csak vagytok, valahány! / Hiú hitek! S szépség, te pipere, / s te, lélek, silány pókháló, s ti szók / ti szók; ti képmutató istenek: / pusztuljatok mind-mind, hogy ezután / ne érezzünk, ne higgyünk s a remény / ne is kísértsen többé sohase! / Égesd el a könyveket, Kalibán!” Ki fordul vajon a zaklatott sorokban „a vad rabszolgához”, a szörnyhöz? A költővel együtt nem a könyvekben – tehát az írásban, az Írásban – végképp csalódott, az indulatig, a pusztításig tehetetlen Prospero-e?

Nem fölöslegesek az idézetek, mert amidőn a kaposvári Csiky Gergely Színház bemutatója Babits Mihály fordítását **Eörsi Istvánéra** – az újra – cserélte, ezekről a rejtettebb összefüggésekről is lemondott; holott a Gazdag Gyula rendezéséből világosan kiérezhető Jan Kott-i ihletés a klasszikus fordító költői életművének nyomvonalát követve tisztában, egyértelműbben, erősítést nyerve hathatott volna. Ahogy a kiváló esztéta „leparancsolta” Prosperóról a „csillagokkal tehintett nagy fekete köpenyt”, mert „a jelmez megmerevíti a színészt, Mikulássá vagy bűvészé változtatja, patetizálja, s arra készíti, hogy celebrálja szerepét” – úgy tartott a babitsi líra is a szikárabb, kopárabb formálás felé. Úgy lett az is mind *fuldoklóbb* hang. Anélkül, hogy azt a résnyi fényhasadást eltagadta volna a fekete égboltról, mely – akárha soha szét nem húzott súlyos függönyök közül szüremelő világosság lenne – a *visszatávozó* Prospero elől sem tűnik el.

A Babits-fordítás mellőzése nem csekély érzelmi veszteséget okoz, Eörsi tolmácsolása viszont a rációt és a pontosságot adja cserébe nyereségként. Babits számos dekonkretizáló fordulattal és az angoltól elütő gyakori föltételes módokkal élt a Shakespeare-éhez képest lebegőbbé tett, „artistikusabb” szövegben. Ettől a későbbi magyarító, Mészöly Dezső sikerrel szabadult, ám – évtizedekkel ezelőtt – ő sem akarta vagy merte oly közel hozni a mához *A vihar* nyelvzetét, mint Eörsi, aki stiláris bátorsággal sem megy a szomszédba. Végleges, nyomtatott változat híján egyelőre csak a hallásra utalva úgy tetszik, most az eredeti szavak, kifejezések egy részét szinte változtatás nélkül, váratlan közvetlenséggel lehetett átsimítani a mába, kihasználva nyelvünk – nem mindig előnyös – módosulásait. Mily szokatlan és mily természetes mégis például a *fair play* megjelenése a magyarban! Ami persze, szótárjaival együtt gyomlálatlanabbá, nyersebbé is teszi a szöveget. Ez lehet ugyanolyan arányvétel, mint Babitsé ellenkező előjellel – viszont a kaposvári előadás szellemiségével a tárgyszerűség és az ironia jegyében is összetalálkozik.

A vihar magyarországi színpadi pályafutása nem bővelkedik állomásokban, ezért kritikai irodalma sem gazdag. Érdekes, hogy Kosztolányi két Hevesi-rendezéssel sem tudott mit kezdeni: előbb egy derékba tört híradást vetett papírra, majd – részben ismételve önmagát – egy ötlettel ütötte el a dolgot: miként is morfondírozhatott az alkalmi dráma megírásától húzódózó, negyvenkilenc éves Shakespeare? Ám e Kosztolányihoz mérten szerényebb írásművek közül a korábbi a jelen – 1920 – sebzettségével vérzi át a mű pályáját. „...hűs mosollyal áll előttünk, olyan előkelően, mint aki nem-sokára meghal. Még férjhez adja előbb a leányát, akárcsak a költő, de az egészet már távolról szemléli, mintegy üveg-falon át. Minden harmadik gondolata a sírja. Nekünk pedig minden gondolatunk az.” A „bűvész” és a „költő”, Prospero és Shakespeare tehát nála is egy-alakok. Ő maga kissé a harmadik egy: lényegi elemnek mindkét szer az ifjúság tüntét véli. A törvényszerű trónfosztottságot, melyben ő is osztozik: 1929-ben már lecsúszófélben a koronája.

Érdekes Raith Tivadar 1923-as bírálata (Sugár Károly Calibanját igencsak dicséri; ugyanez az októberi előadás lehetett a közvetlen inspirálójá Szabó Lőrinc *Kalibán*-versének); érdekes Harsányi Kál-

mán 1925-ös kritikája, amely a Calibanok lázadását „századokon keresztül kíséri végig a földabroszon”, egészen „Mahatma Gandhi újjászülető Indiájáig”.

Kéry László *A vihar*-elemzése a legbecesebb a szigorúan tudós hazai szakirodalomban – a legvirtuózabb pedig Szentkuthy Miklós habzó esszéje, melyet *Shakespeare* címen Major Tamás *Antonius és Kleopatra*-, illetve Vámos László *A vihar*-rendezése kapcsán adott közre 1960-ban. Ha másban nem is, Prospero *bitét* kutatva méltán versenyezhet Kottal: a „pogány mágus” életbölcseletét és környezetének viselkedését egyik égtájtól a másikig tekintő reneszánsz világképbe ágyazza be, fölfedve, mi minden *van már túl* a sziget vesztésen győztes ura. S bár ő nem csöndes következetességgel halad célja felé, mint Kott, de robajló csapongással zúdul előre, konklúziója azonos. „A kommentárok koronája? Shakespeare realizmusa” – mondja. Brueghel realizmusát látja párhuzamnak ott, ahol Kott Bosch realizmusát. Rokon igazságot fedeznek föl a drámaíró „írgalmatlan valóságábrázolásának márványtáblájára vésve”.

Gazdag Gyula értelmezése az első perctől kezdve nyíltan árulkodik arról, hogy egészen a karikírozásig meg akarta tartani a napjainkban kissé lekezelt, tündéres, csodás mesét. A műfajt, melynek alaptörvénye a fölbőlülő világrend mindenkor helyreállása. A műfajt, melyet az irodalom fejlődéstörténete mindinkább kizárólagosan a gyermekek kezére adott. A mesei jó mindenhatóságában való kételkedés, a mese persziflá-

lása, a befejezés k forgatása nem ritka a kortársi irodalomban. Csak a közelmúlt termését (a hazait) vizsgálva is legalább tucatnyi „antimesét” lelénk, amelyekben nem a sárkányok, hanem a János vitézek nyakát nyisszantják el, a farkasok dörszölik karmos markukat, vagy – mint Örkény István *Fiaink* című egypercesében – a szegény özvegyasszonynak két fia van, a nagyobbik egy hajóra szegődik el, és – „mi történt velem, mi nem” – hült helye lesz a tengereken, a kisebbik meg otthon marad, de amikor gilisztacukorért küldik a patikába – „ami a hetedik ház” –, neki is örökre nyoma vész. „Ez megtörtént eset. De a mesékben az özvegyasszonyoknak három fiuk szokott lenni. S mindig a harmadik, aki boldogul.”

Valami hasonló közelítéssel próbálkozott Gazdag is. Hiánytalanul adni a mesét, hogy annál fájóbb legyen a hiány, mely épp a tárgya a mesének. Boldogan éltek, amíg meg nem haltak? Meg fognak halni, s addig sem boldogan élnek. A mese arcul üti magát hirtelen, s hipp-hopp, ez a szomorú valóság.

Donáth Péter dombocskai-barlangocskai díszlete – maga a sziget – szándékosan olyan, hogy ormóttan, málló, csúf tömeget még egy külvárosi disneylandból is azonnal kielejeznék. Egy kopár kis fa beckettii gyászban várdogál valami csodára. Koszlott vidám parki staffázs, lepusztított villanyvasúterep az egész. Ha gyermeknek való, ha játék, hát ennyiben. Mikor az első jelenet műkedvelő mód megzengetett viharlemezeinek düböréből, a papírmásé hajócskát sülyesztő

Shakespeare: *A vihar* (kaposvári Csiky Gergely Színház). Varga Márta (Miranda), Karácsony Tamás (Ferdinánd) és Jordán Tamás (Prospero)

tenger (a sülyesztő) háborgásából a part-ra vackalódnak a hajótöröttek, akikre a tizenkét év múltán bosszúra kész Prospero idézte a vihart, az apró sziget oly zsúfolt lesz, mint a délelőtti játszótér. Lakatlannak hiszik a szétszórtak, az egymásról nem tudók – pedig erre a hegy-völgyes korongra vannak rekesztve valamennyien.

A játék-játszótér, a mesehangulat még jobban kiemelhetné, hogy nem mese ez, gyermeke, ami előttünk zajlik. Csak sajnos az derül ki: a sziget nem elég magas – azaz Gazdag átgondolása, elgondolása nem elég mély, s nem is jelenik meg kellő következetességgel az előadásban. A szándék nem kapja meg formáját. A forgó kördeszkára szerelt, alig magasztított sziget álmesei információinak elegendő, a kúszó-mászó, törmelékeket görgető színészek számára viszont csak nyűg, rondán odvas (habszivacs?) terep. Megengedhetetlen, hogy a szigetről leugráljanak, lebokázzanak olykor a hajótöröttek. Lehet minimumra szorítani a kellékeket, Prospero előléphet eleve varázspálca nélkül – de akkor a Ferdinánd cipelte „igazi” rönkök más, feleselő jel-nyelven fognak beszélni. Nehézség, ügyetlenség fojtogatja a játékot – mintha az építőszekrény dobozán nagy betűkkel állna, mire kell használni az egészet, csak éppen elkallódott volna a hengerek, kubusok egy része, s a meglevők se nagyon találnának össze.

Pedig Jordán Tamás a maga szokottan dísztelen, mindent a rendíthetetlen intellektualitásra, a szuggesztív *elmondásra*: a tanúságtételre bízó alakításával még ebben a környezetben és ebben a játékmódban is hitelesen képviselhetné a fölismerést: a szabadság nélküli hatalom és a szabadság mint hatalom összecsapásában, látszólagos diadala ellenére is, az utóbbi húzza a rövidebbet. Prosperót tizenkét éve elűzhették Milánóból, mert filozófiai és művészi kedvteléseit közepette nem nagyon törődött a kormányzással, s ügyesebb (meg gátlástalan) öccse ült a helyébe – most viszont már, földöntúli erők és tudományok birtokában, szellem-szolgáktól övezve ő idézhet vihart ellenségeire és ellenségei barátaira, akik barátainak is ellenségeik lesznek. Büntethet és megbocsáthat – a nagy riadalom és az átmeneti kétségbeesésen kívül senkinek haja szála sem görbül –, visszatérhet városába, mégsem győzött: csak a teste lesz otthon, a szellemisége, az eszménye nem. Örökkel veheti körül magát, kevésbé föltűnő megjelenésű strázsákat

küldhet nápolyi királynévá lett leánya udvarába is – mert a sötét lelkű öcsök megbánhatták ugyan bűneiket – melyeket már itt a szigeten is *ugyanolyanokkal* tetézték volna –, de mindenkor támadnak új Sebastianok és Antoniók, akiknek csak a trón a fontos, Prosperónak magának is lehet egyébként némi lelkifurdalása Ariel, a légi szellem robotoltató fogva tartása és a sárból vétetett Caliban – a sziget egykori ura – leláncolása miatt. Végül sem az evilági, sem a túlvilági hatalom nem oszt boldogságot, sőt talán *nem is oszt, és nem is szoroz*: akármit bűvöl a pálca, akárhogy hullámszik a tenger, akármerre fordul a szél, a patyolat Szabadság nem köt szövetséget a mocskoló Hatalommal, a Hatalom meg *látni se akarja* a Szabadságot. A magasabb rendű – mesei – lét veszít az alacsonyabb rendű – a valóságos – léttel szemben, azáltal, hogy ezt a vereséget maga ismeri be. Ha egy vihar nem elegendő a megtisztuláshoz, akkor hiába lehetne még ezer vihart támasztani. A minőséget ne pótolja a mennyiség. Jordán olyannyira a megtestesített okosságra hagyatkozik – s ezt kiválóan teszi –, hogy már a kudarc tudat is kezdettől belekeveredik rángó negyedmosolyába. De épp mert ilyen, hisszük el neki, hogy a természet helyett a társadalmat, a szemlélődő magány helyett a tülekvő közösséget, az éteri zene helyett a kakofon csatazajt választva legalább a halálra gondolni és majd meghalni visszamegy az emberek közé: tudván tudja, hogy kudarcának is csak ott s nem itt van tétje, méltósága. Ez *A vihar* „nehéz és törekeny optimizmusa”, ahogy Kott írja. Ezért kell elvetni varázsvesszőt, könyvet. Ez a zenétlen szózat: élne itt kellett, de halnod ott.

Némileg Jordán játéka is, ám kiváltképp Pogány Judit (Ariel) alakítása töprengésre készítet: előnyös-e ennyire „elszomorítani” a darabot, még ha ellenmese lett is belőle? Pogány törekeny lényéből nem hiányzik a légiesség, az elektromosság s mindaz, amit a bölcs elemzők Arielnek tulajdonítanak, bána-tos bohóc-„Puck”-ja azonban nem élvezi a rengeteg csíny- és csodatevést. Pedig a foglyok, a rabszolgák is szoktak mosolyogni. Bezerédy Zoltán Calibanját csak a hajviseletben nyűgözik az állatszörnyek színpadi rekvizitumai, egyébként az alkoholtól könnyen befolyásolható, de szánalmat is keltő lumpenfigurát ábrázol, több fizikai, mint lelki hajlékonysággal.

A további szereplők közül csak Koltai Róbert kisujjból kirázott rutin-Trinculója („egy iszákos alak”) dicsérhető: az ő elevensége segít abban, hogy Gazdag elképzelése ne csak üres anatómia maradjon. A mellékalakok – a hajótöröttek – egyébként kivétel nélkül *A vihar*-előadások mellékalakjainak szokásos balsorsára jutnak: Prospero, Ariel, Caliban háromszögehez képest érdektelen, mit szellemeskednek, ármánykodnak, hortyognak, motyognak össze, ki-ki jelleme szerint. Hísz tulajdonképp csak azt illusztrálják, amit a sziget ura egyébként is elbeszél. Annyira ki vannak öltöztetve, színezve, sapkázva, hogy kevésbé erőlködő, kevésbé keresett, kevésbé tanácstalan színészi formálás esetén is csak cifra öltöztetőbábak maradnának. Dunai Károly részeges Stephanója kibújhatna a béklyóból, ha nem ismételné agyon a jól megtaláltat. Karácsony Tamás mai színészi erejét messze meghaladja a szerelmes Ferdinand, talán ezért is téveszti össze a szédült kamaszt egy botcsinálta udvari bolonddal.

Fénytelen előadás lett *A vihar*. Nem a szó szoros értelmében, mert a fényei: azok erősek, metszők. A reflektorok nem mediterrán, de sivatagi napfényt bocsátanak a színre. Nem sütnék: odaégetnek. Jordán Tamás Prosperója végül kiül a közönség elé, s egy epilógnyit elbeszélget még velünk. Néz ránk, egy kicsit un minket. Érti *népét*. Mi is őt. Néztük, amit három órán át cselekedett, néztük, és egy kissé untuk.

Gondolni így is van mire. Shakespeare beleírta a darabba a Bermudákat: egy korabeli friss esemény nyomán a csoda szimbólumaként is. Mit jelent a mai publikumnak e szigetnek neve? A Bermuda-háromszöget.

Ahol *majdnem minden* titokzatosan eltűnik.

William Shakespeare: *A vihar* (kaposvári Csiky Gergely Színház)

Fordította: **Eörsi István**. *Diszlet, jelmez*: Donáth Péter. *Szenika*: Hernesz János. *Zene*: Hevesi András. *Rendezte*: Gazdag Gyula m. v.

Szereplők: Cserna Csaba, Kulka János, Jordán Tamás, Helyey László, Karácsony Tamás, Hunyadkúrti György, Magyar Tivadar, Serf Egyed, Bezerédy Zoltán, Koltai Róbert, Dunai Károly, ifj. Somló Ferenc, Kisvárdy Gyula, Kósa Béla, Réfi Csaba, Znamenák István, Varga Mária, Pogány Judit, Szabó Bea, Nagy Adrienne, Kiss Andrea.